

СПЕЦИФІКА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ЕМОЦІЙНОСТІ

У статті розглянуті кореляційні зв'язки між показниками толерантності та емоційності. Психологічний зміст толерантності досить широкий, але основними в ньому є стійкість до різноманіття світу, прийняття іншого, активне відкрите ставлення до людей, що виражається в підтримці їх індивідуальності, готовність взаємодіяти з ними, незважаючи на відмінності. Саме тому між емоційністю як стійкою схильністю до переживань емоцій певного знаку й модальності та толерантністю є специфічний взаємозв'язок.

Ключові слова: толерантність, показники толерантності, емоційність.

В умовах інтеграції, політичного й релігійного плюралізму, реструктуризації світового співтовариства все гостріше постають питання безконфліктної взаємодії між людьми. Вочевидь українське суспільство також переживає зазначені трансформаційні процеси, висувуючи певні вимоги до особистості, її властивостей, що допомагають людині бути стійкою в умовах стрімких змін оточуючого середовища. Тому в психологічній науці та практиці актуальною постає потреба в різнобічному осмисленні толерантності як феномена прийняття та розуміння навколишнього середовища.

Зрозуміло, що толерантність існує як на рівні окремої особистості, так і цілої держави. Проте, зводячи прояви толерантності до рівня особистості, і звужуючи його розуміння до меж психологічного контексту, все одно не уникнути багатозначності як у відношенні категоріального визначення, так і особливостей психологічного змісту феномену.

У багатьох розуміннях толерантності як психологічного феномена увага акцентується на прийнятті суб'єктом таких переконань, способу життя, моделей поведінки, цінностей тощо, що відрізняються від його власних. Відтак, здатність до прийняття розмаїття світу стає тим фундаментом, на якому ґрунтується вся "побудова" індивідуальної толерантності. Це означає, що толерантність тісно пов'язана з емоціями, оскільки саме в них відбивається ставлення людини до світу, до всього, що відображається. Існують дослідження, в яких розробляється концепція толерантності як феномена, що базується на тріаді прийняття – повазі, симпатії, доброти. Відповідно інтолерантність має у своїй основі тріаду неприйняття, тріаду ворожості – гнів, відразу, презирство [1]. Як видно, в зазначених елементах тріад присутні базові емоції (гнів), почуття (презирство), психологічні якості (доброта) тощо, які також пов'язані з базовими емоціями.

У літературі є відомості, що толерантність взаємопов'язана не тільки з актуальними, ситуативними емоціями, а й із стійкими, позаситуативними характеристиками [6], які представлені емоційністю. Емоційність у психології розглядається як стійка схильність до переживання емоцій певного знаку й модальності (радість, гнів, страх, печаль). Сутністю кожної модальності є ставлення до об'єкту у широкому сенсі, характер взаємодії із ним та спрямованість на, або проти нього (А. Є. Ольшаннікова, О. П. Саннікова). Емоційність, поряд із психічною активністю, є складо-

вою темпераменту і, за даними багатьох досліджень, виконує системоутворюючу функцію відносно властивостей індивідуальності [3; 6; 7]. Це набуває особливо значення в контексті нашого дослідження, оскільки толерантність природно ґрунтується на позитивних емоціях і почуттях.

А. Є. Ольшаннікова розглядає емоційність як властивість, що характеризує зміст, якість і динаміку емоцій. Змістовий аспект емоційності відображає явища і ситуації, що мають особливе значення для людини. Якісні властивості, які є найважливішими характеристиками емоційності, на думку дослідниці, характеризують ставлення індивіда до явищ навколишнього світу і мають своє відображення в знаках та модальності домінувальних емоцій. До динамічних властивостей емоційності, за А.Є. Ольшанніковою, належать особливості виникнення, протікання і припинення емоційних процесів та їх зовнішнього вираження (експресії) [3, 7].

Узагальнення та розвиток теорії емоційності було здійснено в дослідженнях О. П. Саннікової. Автор зазначає, що в ряду емоційних явищ слід розрізнити поняття "актуальні, ситуативні емоції" "усталені", "позаситуативні", "емоційність", "емоціогенна ситуація" й "емоційні переживання". Емоціогенна ситуація – це та ситуація, що може викликати в суб'єкта певні емоційні переживання. Емоційність або неемоційність ситуації визначається ступенем значущості, насиченості подразника, який викликає ту чи іншу емоцію. Чим вище емоціогенність ситуації, тим більш однозначну реакцію в різних людей вона викликає. Однак, ступінь вираження емоційної реакції багато в чому залежить від схильності до переживання емоцій певної модальності, тобто стійких особливостей емоційності. Щодо актуальних (ситуативних, "транзитних") емоцій, то вони презентують свідомості актуальне, активно-виборче ставлення суб'єкта до того, що відображається. Актуальна або ситуативна емоція – це актуальна емоційна реакція, тобто та, що виникає в певних ситуаціях, і реалізується в емоційних переживаннях, станах, які добре схоплюються суб'єктом.

Відтак, емоційність як стійка властивість індивідуальності, у співвідношенні із іншими емоційними явищами виступає як вихідний рівень реагування на емоціогенні ситуації. Вочевидь саме відмінностями емоційності як стійкої властивості індивідуальності можна пояснити різні за якістю, за інтенсивністю актуальні емоції, що виникають у різних людей в одних і тих самих ситуаціях. Якісні характери-

стики емоційності є сполучною ланкою між темпераментом і особистістю [6; 7].

Отже, зазначені факти й положення щодо емоційності, її зв'язку з властивостями індивідуальності, індивідуально-психологічними особливостями особистості дозволяють припустити, що можуть існувати зв'язки між якісними характеристиками толерантності та емоційності.

Метою даної статті є розкриття взаємозв'язків між показниками толерантності та емоційності.

Спираючись на результати аналізу багаточисленних наукових досліджень, ми дотримуємось тієї точки зору, що толерантність – це здатність до прийняття розмаїття світу, відкритого ставлення до оточуючих, що, у свою чергу, ґрунтується на активності взаємодії з "об'єктом" і спрямованістю на нього, а також на позитивних емоціях і почуттях. Відтак, толерантність пов'язана із позитивними емоціями. Однак, до переживання позитивних емоцій у сфері взаємодії прагнуть як толерантні, так і інтолерантні особистості [8].

Хоча зазначені факти, положення й припущення дозволяють окреслити характер зв'язків між якісними характеристиками толерантності та емоційністю, вони потребують емпіричної перевірки. Отже, наведемо її результати. Для даного емпіричного дослідження використовувались методики: "Тест – опитувальник толерантності" (О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук) [5], "Методика діагностики загальної комунікативної толерантності" (В. В. Бойко) [4], "Індекс

толерантності" (Г. У. Солдатова із співавторами) [4], "Чотирьохмодальнісний тест-опитувальник емоційності" (О. П. Саннікова) [7]. Усього в даному емпіричному дослідженні брали участь 204 особи – студенти різних факультетів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського та слухачі факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами відділення перепідготовки кадрів зі спеціальності «Психологія» вищеозначеного ВУЗу.

У світлі зазначеного було проаналізовано кореляційні зв'язки: а) між показниками толерантності і емоційності; б) між показниками комунікативної толерантності і емоційності; в) між показниками емоційності і індексом толерантності.

Спочатку розглянемо значущі коефіцієнти кореляції між показниками толерантності та емоційності, що представлені в табл. 1. Як видно з табл. 1, показник Р (радість) виявив додатні зв'язки із показниками ЕТ (емоційна толерантність) та ЗПТ (загальний показник толерантності) на рівні $p \leq 0.01$, а з показником ПТ (поведінкова толерантність) на рівні $p \leq 0.05$. Це може свідчити про появу інтересу і позитивного ставлення особистості до інших людей разом із проявами радості, задоволення, прийняття іншої людини, схильність особистості надавати можливість іншій людині бути самою собою, використовувати форми поведінки, які не порушують прав іншого.

Таблиця 1.

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками толерантності та емоційності

Показники		Якісні показники толерантності			
		ЕТ	КТ	ПТ	ЗПТ
Емоційність	Р	162*		211**	179*
	Г	-318**	-237**	-154*	-302**
	С				-170*
	П	-180*		-179*	-162*

Примітка: 1) умовні позначення модальностей емоційності: Р – "радість"; Г – "гнів"; С – "страх"; П – "печаль"; 2) позначення якісних показників толерантності: ЕТ – емоційна толерантність; КТ – когнітивна толерантність; ПТ – поведінкова толерантність; ЗПТ – загальний показник толерантності.

Показник Г (гнів) з усіма якісними показниками толерантності виявив від'ємні зв'язки: ЕТ (емоційна толерантність), КТ (когнітивна толерантність), ЗПТ (загальний показник толерантності) – на рівні $p \leq 0.01$, а з показником ПТ (поведінкова толерантність) – на рівні $p \leq 0.05$. Емоції паттерну "гнів" (роздратування, незадоволеність, злість) супроводжуються появою думок, при яких не можливе прийняття прав іншого на свою позицію та погляди, такої поведінки, яка перешкоджає прояву індивідуальності іншої людини.

Показник С (страх) виявив від'ємний зв'язок з показником ЗПТ (загальний показник толерантності) на рівні $p \leq 0.05$. Наявність значущого зв'язку між ЗПТ та показником С можна пояснити особливістю взаємодії страху особистості та особливостей встановлення контактів з іншими людьми. За даними Г. Оллпорта, емоційна напруга, що викликається почуттям загрози, призводить до обмеження соціальних прагнень та послаблення прагнення до спілкування. Характер впливу також визначається "об'єктом" страху: якщо це страх перед фізичним болем (фізична загроза), він сприяє

соціальної контактності, якщо страх пов'язаний із психічною загрозою – він негативно впливає на прагнення особистості спілкуватися та встановлювати і розвивати контакти з людьми [2].

Показник П (печаль) виявив від'ємні зв'язки з показниками ЕТ (емоційна толерантність), ПТ (поведінкова толерантність) та ЗПТ (загальний показник толерантності) – на рівні $p \leq 0.05$. Визначені зв'язки засвідчують можливу терпимість до фізичного та психічного дискомфорту, що створений іншими, схильність прощати їм помилки, небажання або невміння приймати і розуміти індивідуальні особливості людей.

Таким чином, результати кореляційного аналізу між якісними показниками толерантності та емоційності показали, що емоціям з додатним знаком модальностей відповідає толерантність, а з від'ємним знаком модальностей – інтолерантність.

Нагадаємо, що показники комунікативної толерантності (за методикою В. В. Бойко) містять інформацію про інтолерантність. Саме тому, додатні

зв'язки між показниками толерантності і емоційності свідчать про зв'язок емоційного показника із показниками інтолерантності, а від'ємні – із показниками толерантності. Отже, з цих позицій розглянемо табл. 2.

Отримані зв'язки між показниками емоційності та комунікативної толерантності пояснюються специфікою змісту індикаторів-тверджень, за допомогою яких вимірюються останні (методика діагностики комунікативної толерантності В. В. Бойко). Твердження спрямовані на виявлення комунікативної інтолерантності, тому й отримані зв'язки з емоційністю відобразили пряму залежність між показниками негативних емоцій та інтолерантного ставлення в різних

сферах взаємовідносин. Найбільш навантаженою в цьому плані є емоція гніву, яка характеризується активним деструктивним способом взаємодії з "об'єктом", що, як раз, і відповідає сутності інтолерантного ставлення.

Аналізуючи зв'язки з іншими характеристиками емоційності, відзначимо, що показники емоції Р (радість) виявляє зв'язок від'ємного характеру з показниками ПП (прагнення перевиховати партнерів) та ППС (прагнення підігнати партнера під себе), а показник П (печаль), також як і показник Г (гнів), виявляє додатній зв'язок з показниками толерантності.

Таблиця 2

Значущі коефіцієнти кореляцій між показниками комунікативної толерантності та емоційності

Показники		Показники комунікативної толерантності							
		НІ	КО	НПП	ПП	ППС	НП	НПІ	ЗКТ
Емоційність					-155*	-180*			
		337**	181*	352**	257**	325**	217**	221**	346**
		176*	165*	179*	153*				

Вже зазначалося про неоднозначний характер залежності між страхом і психологічними якостями, які проявляються в комунікативній сфері особистості. Отриманий додатній зв'язок між показником С (страх) і показником ПП (прагнення перевиховати партнерів) свідчить про те, що цей показник емоційності супроводжується інтолерантністю у сфері прийняття поведінки, характеру іншої людини. Можливо, страх є чинником, який стримує прояви толерантної поведінки; боязкість і нерішучість обумовлюють інтолерантне ставлення, або ця емоція не сприяє розумінню і прийняттю іншого, особливо, якщо він також знаходиться у небезпеці. Загалом враження складає факт від'ємних зв'язків модальності Р (радість) із певними показниками толерантності і наявність додатніх зв'язків із модальностями Г (гнів), С (страх), П (печаль). В контексті сказаного, це означає, що радість супроводжується толерантністю, а емоції гнів,

страх, печаль – інтолерантністю.

В основі печалі лежить негативне ставлення до об'єкту, як правило, пасивний спосіб взаємодії з ним і спрямованість від нього, що проявляється у схильності до ізоляції, непривабливості оточення людей, світу взагалі, переважанню поганого настрою [7]. Отже, є зрозумілим, чому між показниками П (печаль) і НІ (неприйняття або нерозуміння індивідуальності іншої людини), КО (категоричність або консерватизм в оцінках інших людей) і НПП (невміння приховувати та згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів) отримані додатні зв'язки.

А зараз розглянемо результати кореляційного аналізу між показниками емоційності та характеристиками толерантності (за методикою "Індекс толерантності"), що представлені у табл. 3.

Таблиця 3

Значущі коефіцієнти кореляцій між показниками толерантності ("Індекс толерантності" за Г. У. Солдатовою) та емоційності

Показники		Індекс толерантності			
Емоційність		ЕнТ	СТ	ТРО	ІТ
	Р			221**	
	Г	-338**	-338**	-607**	-601**
	П			-305**	

Аналіз табл. 3 показує, що виявлений додатній характер зв'язку між показником Р (радість) і показником ТРО (толерантність як риса особистості) – на рівні $p \leq 0.01$. Це можна пояснити сутністю емоції радість – позитивним ставленням до людей та світу, до спілкування, прийняттям соціального оточення, почуттям єднання з оточуючими людьми тощо. Найбільша кількість значущих від'ємних зв'язків ($p \leq 0.01$) виявлена між показниками Г (гнів) та ЕнТ (етнічна толерантність), СТ (соціальна толерантність), ТРО (толерантність як риса особистості) і показником ІТ (індекс толерантності). Це, на нашу думку, обумовлює прояв інтолерантності на рівні установок,

які регулюють поведінку людини. Також від'ємний зв'язок ($p \leq 0.01$) спостерігається між показниками П (печаль) та ТРО (толерантність як риса особистості). Взагалі всі зазначені показники емоційності виявили значущий зв'язок тільки з показником ТРО (толерантність як риса особистості), зміст якого складають толерантні риси особистості, установки та переконання, в яких відображається відповідне ставлення до оточуючого світу.

Загалом, можна засвідчити, що зв'язки показників емоційності з усіма показниками толерантності, що діагностуються різними методиками ("Тест-опитувальний якісних показників

толерантності" О. П. Саннікової, О. Г. Бабчук, "Діагностика комунікативної толерантності" В. В. Бойко, "Індекс толерантності" Г. У. Солдатової із співавторами) мають загальну закономірність. Емоція модальності Р (радість) супроводжує толерантність у всіх її проявах, а емоції з від'ємним знаком (гнів, страх, печаль) характеризуються інтолерантністю.

Висновки:

1. Теоретично встановлено, що толерантність є властивістю особистості, яка проявляється у здатності розуміння, прийняття «іншого» із визнанням його прав на власну позицію, думку, індивідуальність, у

готовності активно взаємодіяти зі світом у позитивному напрямку.

2. Емоційність, що виконує системоутворюючу функцію стосовно властивостей особистості, обумовлює і специфіку прояву толерантності. Це пояснюється, з одного боку, якістю емоційних переживань, що виражається прийняттям/неприйняттям об'єкту, спрямованістю на/від нього, активною/пасивною формою взаємодії з ним; з іншого – тріадою прийняття, якою проявляється толерантність, – повага, симпатія, доброта та тріадою ворожості, що є емоційним проявом інтолерантності, – гнів, відраза, презирство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зиновьев Д. В. Повышение педагогического мастерства будущего педагога на основе формирования социокультурной толерантности: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.08 / Зиновьев Дмитрий Викторович. – Красноярск, 2000. – 148 с.

2. Оллпорт Г. Становление личности: избранные труды / Гордон Оллпорт. – М.: Смысл, 2001 – 462 с. (Пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева, под общ. ред. Д. А. Леонтьева).

3. Ольшанникова А. Е. Опыт исследования некоторых индивидуальных характеристик эмоциональности / А. Е. Ольшанникова, Л. А. Рабинович // Вопросы психологии. – 1974. – № 3. – С. 65–74.

4. Психодиагностика толерантности личности: практ. пособие / [под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой]; авт.-сост.: Г. У. Солдатово и др. – Москва: Смысл, 2008. – 172 с.

REFERENCES

1. Zinovyev, D. V. (2000). *Povysheniye pedagogicheskogo masterstva budushchego pedagoga na osnove formirovaniya sotsiokulturnoy tolerantnosti* [Improving pedagogical mastery of a future teacher on the basis of socio-cultural tolerance formation]. *Candidate's thesis*. Krasnoyarsk [in Russian].

2. Ollport, G. (2001). *Stanovleniye lichnosti: izbrannyye trudy* [The formation of personality: selected works]. (L. V. Trubitsyna, D. A. Leontyev, Trans). Moscow: Smysl [in Russian].

3. Olshannikova, A. Ye., & Rabinovich, L. A. (1974). *Opyt issledovaniya nekotorykh individualnykh kharakteristik emotsionalnosti* [Research experience of some individual characteristics of emotionality]. *Voprosy psikhologii – Psychological issues*, 3, 65-74 [in Russian].

4. Soldatova, G. U., & Shaygerova, L. A. (Eds.). (2008). *Psikhodiagnostika tolerantnosti lichnosti* [Psychodiagnosics of a person's tolerance]. Moscow: Smysl [in Russian].

Е. Г. Бабчук

СПЕЦИФИКА СООТНОШЕНИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ И ЭМОЦИОНАЛЬНОСТИ

В данной статье рассмотрены корреляционные связи между показателями толерантности и эмоциональности. Психологический смысл толерантности достаточно широк, но основными в нем есть устойчивость к многообразию мира, принятию другого, активное открытое отношение к людям, которое выражается в поддержке их индивидуальности, готовность взаимодействовать с ними, несмотря на различия. Это, в свою очередь, непосредственно связано с психологической сущностью эмоций, отражающих отношение к объекту в широком смысле. Именно поэтому между эмоциональностью как устойчивой склонностью к переживаниям эмоций определенного знака и модальности и толерантностью есть взаимосвязь.

Ключевые слова: толерантность, показатели толерантности, эмоциональность.

5. Саннікова О. П. Досвід діагностики толерантності: результати апробації оригінальної методики / О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – Т. 2. – С. 68-73.

6. Саннікова О. П. Феноменологія личности: Избранные психологические труды / Ольга Павловна Саннікова. – Одесса: СМІЛ, 2003. – 256 с.

7. Саннікова О. П. Эмоциональность в структуре личности / Ольга Павловна Саннікова. – Одесса: Хорс, 1995. – 334 с.

8. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сб. науч.-метод. ст.; 2-е изд., стереотип. – М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО "МОДЭК", 2003. – 368 с.

5. Sannikova, O. P., & Babchuk, O. H. (2011). *Dosvid diahnostryky tolerantnosti: rezultaty aprobatsii oryghinalnoi metodyky* [Experience of tolerance diagnosis: results of testing the original methodology]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky – Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*, 2, 68-73 [in Ukrainian].

6. Sannikova, O. P. (2003). *Fenomenologiya lichnosti: Izbrannyye psikhologicheskiye trudy* [The phenomenology of personality: Selected Psychological Works]. Odessa: SMIL [in Russian].

7. Sannikova, O. P. (1995). *Emotsionalnost v strukture lichnosti* [Emotionality in the personality structure]. Odessa: Khors [in Russian].

8. *Tolerantnoye soznaniye i formirovaniye tolerantnykh otnosheniy (teoriya i praktika)* [Tolerance and formation of tolerant relations (theory and practice)] (2nd ed.). (2003). Moscow: Izd-vo Mosk. psikhologo-sotsialnogo instituta; Voronezh, Izd-vo NPO "MODEK" [in Russian].

O. H. Babchuk

CORRELATION OF INDICATORS OF TOLERANCE AND EMOTIONALITY

The purpose of the article is to reveal the interconnection between indices of tolerance and emotionality. According to the analysis of the great variety of scientific researches we consider tolerance to be an ability to accept the diversity of the world, open attitude towards the surrounding people that, in turn, is based on the activity of the interaction with an object and orientation to it, as well as positive emotions and feelings. Therefore, tolerance is related to positive emotions. Though, both tolerant and intolerant personalities strive for experiencing positive emotions. It is theoretically grounded, that tolerance is a personal ability, which is manifested in the capability of understanding, acceptance of “the other” with acknowledging his rights and own opinion, point of view, individuality, in the readiness to interact with the world in a positive direction. Emotionality, which performs a system-forming function concerning qualities of a personality, determined the specificity of tolerance manifestation. This can be explained, on the one side, by the quality of emotional stress, which is manifested in acceptance\non-acceptance of a object, orientation at it, active\passive form of interaction with it; on the other side, by the triad of acceptance, by means of which the tolerance is manifested – anger, disgust, contempt. Some theoretical sources note that tolerance is related not only to current, situational emotions, but also with stable ones, which are presented by emotionality. Emotionality in Psychology is determined as a stable proneness to experiencing certain emotions (joy, anger, fear, sadness). In the whole, one is able to note that bonds of indices of emotionality and tolerance, which are diagnosed in different methods (Test-questionnaire of quality indices of tolerance” by O. P. Sannikova, O. H. Babchuk; “Diagnosis of communicative tolerance” by V. V. Boiko, “Index of tolerance” by H. U. Soldatova), have a certain regularity. We concluded that emotion of joy supports tolerance in its every manifestation, and emotions of anger, fear, sadness are characterized by intolerance.

Keywords: tolerance, indicators of tolerance, emotionality.

Подано до редакції 15.07.14
